

In beweging

kwartaalblad van de Christengemeenschap
Pasen 2018

Opstaan

In beweging

kwartaalblad van de Christengemeenschap
22e jaargang nr. 2, Pasen 2018

Inhoud van dit nummer

Van de redactie 1
In puin hoop 1
Thema: Opstaan 2
Op de groei - opvoeding 12
Onder de zon - jongeren 15
Lijdenstijd 18
Bestuur en instellingen 22
Berichten uit de gemeenten 23
Internationaal 25
Boeken 28
Aankondigingen 30
Gestorvenen 31

Redactie

Jos van Damme, Jolanda Gevers Leuven,
Thom Kloes, Marianne de Nooi, Marjolein te Pas,
Judith Slokker

Redactie, financiën en advertenties

In beweging p/a Jos van Damme,
Weerskruislaan 96, 6721 BW Bennekom
tel. +31-6-10298186
e-mail: inbeweging@christengemeenschap.nl
(ook voor inlichtingen over abonnementen)
banknr. NL36INGB0009185951, BIC: INGBNL2A,
t.n.v. In beweging, 6721 BW Bennekom

Druk

Drukkerij Modern, Bennekom

Kopijdata

Pinksternummer 1 april 2018
Michaelnummer 1 juni 2018
Kopij graag aanleveren per e-mail
(inbeweging@christengemeenschap.nl).
De redactie behoudt zich het recht voor
ingezonden kopij in te korten of niet te plaatsen.

*Illustratie vooromslag: 'Zu zweigt gehts', Luise
Kött-Gärtner (2011). Sculptuur in brons, 25cm.*

De Christengemeenschap in Nederland en Vlaanderen Adressen en tijden van diensten

M=mensenwijdingsdienst, K=zondagsdienst voor de
kinderen, info: gezien onregelmatigheid navraag nodig.

Alkmaar, Oude Kanaaldijk 9, 1825 AT, +31-72-5612697,
bgg +31-6-29343288, M zo 10, di 9 (info), do 10,
za (info), K zo 9 (info)
Amsterdam, A.J. Ernststraat 869, 1081 HL,
+31-20-6420769, bgg 4414949, M zo 10.30,
wo 9, do 10, za 9 of 11 (info), K zo 10.00 (info)
Antwerpen, H. Consciencelaan 107, B-2640 Mortsel,
+32-3-4406821, M zo 10, wo 9.30, do 10 in Olen
(info), vr 9.30, K zo 9.30 (info)
Arnhem, Brugstraat 5, 6811 MB, +31-26-3621769,
M zo 10 (info), do 9.00 (info), K zo 11.00 (info)
Den Haag, Groot Hertoginnelaan 2, 2517 EG,
+31-6-47170136, M zo 10.15, di 10 Engelse dienst
(info), wo 10 (info), vr 10.30 (info), K zo 9.30 (info)
Driebergen, Rijsenburgseleen 2a, 3972 EJ, +31-343-
785437, M zo 10.30, do 9.30, K zo 10 (info)
Eindhoven, Dorpstraat 122, 5504 HL Veldhoven,
+31-40-2221009, bgg 2520498, M zo 9.30 of 10.45
(info), wo 9.30 (info), vr. 9.30 (info), K zo 10 (info)
Gent, Kasteellaan 54, 9000 Gent (geen postadres),
+32-9-2334768, M za 10 (info), K za 9.30 (info)
Het Gooi, Veldweg 1, 1404 CV Bussum, +31-35-5417957,
bgg 6563160, M zo 10, K zo 11.15 (info)
Groningen, Lauwersstraat 3, 9725 HD, +31-594-659558,
M zo 10.30 (info), do 10 (info), K zo 11.45 (info)
Leeuwarden, Droevendal 9, 8911 KK, 0031-594-659558,
M zo 10.30 (info), wo 9.15 (info), K zo 9.45 (info)
Leiden, Vestestraat 49, 2312 SW, +31-71-5727618,
bgg +31-6-52342851, M zo 10.30 (info), do 10
Duitse dienst (info), K zo 10 (info)
Meppel, Catharinastraat 44, 7941 JG, +31-6-30507877,
M zo 10.30 (info), wo 10.30 (info), K zo 9.45 (info)
Middelburg, Lange Noordstraat 62 (geen postadres),
+31-118-583352, bgg +31-6-46616138, M za 10
(info)
Rotterdam, Lumeystraat 33, 3039 ZN, +31-10-2232317,
M zo 10.30, di 9.30, wo 9.30, vr 7.30, K zo 10 (info)
West-Brabant, Minckelersstraat 27 (geen postadres),
Breda, +31-76-5877409, bgg 5021945, M za 9.30
(info)
Zeist, van Tetslaan 4, 3707 VD, +31-6-50204989,
M zo 10.30, wo 9, do 8, vr 10 (info), K zo 9.30
Zutphen, Badhuisweg 27, 7201 GM, +31-575-769065,
M zo 10.30, di 9.15 (info), do 9.15 (info), K zo 10
(info)

Landelijk secretariaat: +31-70-3451506

Groot Hertoginnelaan 4

2517 EG Den Haag

e-mail: secretariaat@christengemeenschap.nl

website: www.christengemeenschap.nl

'Opstaan' is het toepasselijke thema van dit Paasnummer. Het is niet alleen toepasselijk, maar ook treffend: we kozen voor een werkwoord. Want opstaan – fysiek, psychisch en geestelijk – vraagt veel, is hard werken. Verschillende artikelen getuigen daarvan.

Wie het begrip 'opstaan' diep tot zich laat doordringen, het meditatief benadert, kan tot een diversiteit aan beelden en inzichten komen. Vermoedelijk is daarin steeds een gemeenschappelijk element te herkennen: opstaan impliceert dat het geestelijke zich met het fysieke verbindt, het fysieke doordringt, daarin ingrijpt. Het wekt ons. Maar daar gaat niet zelden een periode van lijden aan vooraf. Het hier besproken boek 'Ik herstelde van een bipolaire stoornis' tekent dit proces bijzonder treffend uit.

Niet alleen het opstaan, ook het lijden krijgt aandacht in dit nummer. Het bijzondere artikel onder de titel 'Wandelen met Frans', getuigt daarvan. Alleen al de eerste twee zinnen zijn de moeite waard: "Ik herinner me niet precies waar ik pater Frans van der Lugt voor het eerst ontmoette. In een ontmoeting met hem zat altijd iets van 'buiten ruimte en tijd'."

Heeft u de jongerenrubriek al in uw hart verwelkomd? Pak uw kans! En merk daarna op hoeveel nieuws in dit blad weer het weten waard is.

Thom Kloes

In puin hoop

Ergens in Zweden is een autokerkhof met honderden autowrakken. Klassiekers, door mensen afgedankt, worden daar midden in de natuur achtergelaten. 'Wat een puinhoop', zou je kunnen denken en dat is ook zo. Door ons afval vervuilen en ontwrichten wij mensen onze leefomgeving, de aarde. En toch gebeurt er op die plek ook iets bijzonders. Hoewel mensen meestal mopperend aan die dumpplaats voorbijgaan, verbergt zich daar een boodschap. Noodzakelijk is dat je bij de puinhoop stilstaat en de tijd neemt om waar te nemen. Pas dan kun je het wonder van het leven op het autokerkhof ontdekken.

Een fitis voert haar jong met insecten die de vogel uit alle hoeken en gaten van auto's oppikt. Een eekhoorn snoept boomzaden op de motorkap van een oude Simca, gratis tafeltje-dek-je. Een merel heeft haar eieren veilig beschut in de motor van een oldtimer gelegd. Een pimpelmees heeft, als oud hollenbroeder, een benzinetank omgebouwd tot nest. Het autokerkhof is woonoord geworden voor vele soorten planten en insecten; dieren vinden er een veilig onderkomen. Tussen het puin ontkiemt nieuw leven. Je moet het willen zien.

Als mens maken wij er soms letterlijk en figuurlijk een puinhoop van. Kijk niet weg, zie het onder ogen. Juist als je erbij stilstaat, kan het zijn dat je toch kiemen ontdekt, nieuwe mogelijkheden, kansen. Het is Christus goede boodschap aan ons: dat Hij in de wereld is, ook daar waar we niets verwachten. Hij schenkt ons nieuw leven, in puin hoop.

Marjolein te Pas

Thema: Opstaan

Het themagedeelte van dit Paasnummer is klassiek opgedeeld in drieën: naar lichaam, ziel en geest. In gesprek met fysiotherapeute Bea van Meeuwen-van Heumen verkent Feike Weeda de oprichtingskracht van het menselijke lichaam. Thom Kloes vroeg enkele mensen te vertellen over hoe zij, door een innerlijke crisis heen, aan een nieuwe episode in hun leven konden beginnen. Myriam Driesens (geestelijke) vertelt over hoe de krachten van dood en opstanding, zoals die ook werkzaam zijn in de sacramenten, de ontwikkeling van de mens dienen vanuit een verre toekomst.

Opstaan, staan en gaan

door Feike Weeda (Eindhoven) in gesprek met fysiotherapeute Bea van Meeuwen-van Heumen

Bea van Meeuwen-van Heumen had in haar werk als kinderfysiotherapeute, fysiotherapeute en GZ-haptotherapeute, dagelijks te maken met het zich oprichten, het gaan staan, opstaan, staan en gaan. Terugblikkend vertelt ze over haar werk en wat ze daaraan beleefd heeft.

Bea kwam als meisje van achttien jaar regelmatig bij haar door spasticiteit beperkte neef op bezoek. Opeens voelde ze: 'Dit ga ik doen, voor deze mensen wil ik er zijn, hier ga ik voor staan!' Een krachtige wens om als (kinder)fysiotherapeute te werken werd geboren. Door de jaren heen werkte ze in ziekenhuizen, eerstelijns praktijken, zorginstellingen en een revalidatiecentrum met mensen van alle leeftijden. Bea begeleidde en behandelde hen na de gevolgen van hersenbeschadigingen, diverse neurologische en andere aandoeningen en droeg haar kennis en ervaring in onderwijssituaties ook over. Het leerproces was wederzijds. Ze leerde hoe belangrijk het is, dat anderen er voor je zijn en dat je zelf mag zijn zoals je bent.

Gaan staan

"Als mens, of beter gezegd als baby en kind, leren we in de ontwikkeling zelf te komen tot staan, meestal vanuit een houding in buiklig-

ging", vertelt Bea. "Het is een houding waarin onze kwetsbare buik beschermd is en niet zo open als bij een veel afhankelijker rugligging. Het kind moet dus eerst op de buik terecht zien te komen. Dat vereist het spelend ontdekken – met vallen en opstaan – en het uitproberen van houdingen en bewegen. Zo herinner ik me de tijd dat mijn kinderen baby waren: hoe ze nog onbekende spieren moesten aanspannen, hoe ze op hun zij gingen liggen en rollen. Wat een geduld, wilskracht en uithoudingsvermogen vroeg dat van ze. Vanuit de houding in buiklig en het steunen op de armen en de benen kun je gaan kruipen of omhoog komen om 'op je pootjes' terecht te komen. Ik herinner me opeens weer hoeveel moeite mijn kinderen deden om dat grote hoofd op te tillen, om dan nieuwsgierig om zich heen te gaan kijken. En hoe ze zich later gingen opdrukken en hun knieën optrekken. En hoe leuk het was om contact te maken met je kind en het aan te moedigen, maar het ook de tijd te gunnen om het zelf allemaal te ontdekken."

Bea benadrukt hoe belangrijk ze bij opvoeders en therapeuten de kwaliteit van het bevestigend, tactvol gevoelscontact vindt, waardoor een gevoel van welbevinden kan groeien bij mensen van alle leeftijden. Zelf gaan vertrouwen op het gevoelsleven kan vervolgens een

belangrijke en positieve rol gaan spelen in de ontwikkeling met al zijn grenzen en uitdagingen. Met name kinderen kunnen daarbij bekrachtigd worden in hun identiteit en genuanceerd leren voelen in hoeverre ze mogen zijn zoals ze zijn. Ze kunnen leren hoe ze er zelf mee om kunnen gaan, onder allerlei omstandigheden. Ook het tegenovergestelde gebeurt! Mensen, zowel jong als oud, die het '(aan)geraakt en gezien' worden moeten ontberen, kunnen het heel moeilijk hebben en eenzaam worden. Deze signalen worden niet altijd gezien en kunnen onder meer doorwerken in het vallen en opstaan.

De dynamiek van het opstaan komt dus – vanuit de gezonde ontwikkeling van het kind gezien – meestal vanuit een houding in buiklig. Bea geeft als tip mee: "Als (oudere) mensen vallen en op de rug liggen, wordt er meestal aan de armen getrokken om hen te 'helpen' omhoog te komen, wat niet zo gunstig is. Probeer hen eerst eens naar de buik te draaien. Je begeleidt hen dan naar een veilige houding waaruit ze zelfstandig verder omhoog kunnen komen." Hierin klinkt respect voor het individu van iedere mens door, iets wat als een rode draad in haar verhaal loopt. Vanuit de knierstand en een toegenomen stabiliteit vanuit de heupen kunnen kinderen zich verder gaan oprichten en zich in verticale positie in de ruimte oriënteren. Het bekken kantelt, de wervelkolom richt zich op en daarna stellen de schouders en het hoofd zich erboven. Het zijn bewegingen die we als volwassenen dagelijks vaak doen en die zo vanzelfsprekend zijn geworden dat we er niet altijd bewust bij stilstaan. Soms doen we die bewegingen wél bewust, bijvoorbeeld als we pijn hebben of wanneer ze ons moeite kosten of als we ze als meditatieve of bewegingsoefening doen.

"Als een kind rechtop kan zitten, zich actief kan oprichten in stoel of rolstoel en duidelijk op gelijke hoogte aangesproken wordt, voelt het dat het groot is, dat het erbij hoort!" Ook kinderen die niet of moeilijk kunnen staan, of met hulpmiddelen moeten opstaan, sprak Bea

steeds weer aan op hun 'ik'-zijn. Ze liet hen voelen hoe groot zij zijn en nodigde hen spelenderwijs steeds verder uit zelf hun grenzen te vinden. "In dat 'rechtop zijn' blijft het belangrijk dat we elkaar op gelijke ooghoogte in gelijkwaardigheid aan kunnen kijken, aan kunnen spreken, aan kunnen raken en omgekeerd, ook als staan vanuit de rolstoel niet mogelijk is. Het wederkerig contact en verdere initiatieven kunnen dan in beweging komen. Als het kind tot slot rechtop gaat staan en de ogen opent, dan leert het bewust en alert de wereld in te kijken en indrukken op te doen. Zintuigen gaan in de verticale gestalte verder open!"

en het 'ik' kan zich met belangstelling verbinden met de mensen en de dingen om zich heen. Als volwassenen kennen wij bovenstaande ontwikkelingen ook. Je bent in stand alerter, actiever en meer present. Je blik is helder, zo anders dan wanneer de ogen wegdraaien bij het inslapen, of bij het ineengezakt zitten in stoel of rolstoel."

Met vallen en opstaan

Veel van wat met opstaan en staan te maken heeft, hangt samen met de onderste vier zintuigen van de twaalf zoals de antroposofie die benoemt: de tastzin, de levenszin, de bewegingszin en de evenwichtszin. Er wordt gestreefd naar een balans met de andere zintuigen, zodat het bewegen, de controle en de emoties ook in balans zijn. Bij het begeleiden van bekken- en heupcorrecties – de basis bij jong en oud – en van de rug, merkte Bea heel sterk: “Ik begeleidde hen niet alleen bij het fysiek goed zitten of staan, er gebeurt ook iets met hun levenskracht, emoties en gevoelens. Zelf kunnen verticaliseren tot zit, hoge knieenstand en komen tot staan geeft iedere mens plezier en vreugde en daagt uit om zelf te kunnen omgaan met vallen en weer opstaan. De wervelkolom richt en strekt zich op. In ‘de ruggengraat’ van de mens werken zowel de fysieke, ether- en astrale krachten als ook het ‘ik’ in verbinding met het ‘Ik’, een goddelijk oerbeeld in de grotere ruimte, waar een jong kind nog zó vanzelfsprekend mee verbonden is. Er is een samengaan, een wisselwerking, waardoor de mens zich verticaal kan oprichten in de ruimte: Ik sta op..., ik kom tot stand..., sta... en ga...!”

Daarmee bedoelt Bea ook het omgaan met tegenslagen in je leven. “Wij spelen allemaal het spel van het leven. Wat is een leven met verminderde dynamiek, moed en vertrouwen? Wat als er een disbalans is in de wisselwerking tussen afbraak- en opbouwkrachten, of in de boven- en onderstromen die werken in de onzichtbare mens. Natuurlijk kan het heel lastig zijn, zeker wanneer je als oudere mens ook met je eigen butsen en deuken rekening moet houden en niet alles vanzelf gaat. Soms is er ‘diepe pijn tot op het bot’ of gaan we letterlijk ‘gebukt’ onder datgene wat op onze weg komt. De rug rechten valt dan niet mee. Geven we onszelf na een tegenslag of een periode van rouw wel genoeg tijd en ruimte om om te leren gaan met ons gekwets-te systeem? Kun je daarnaast ook de vraag stellen: ‘Wat kun je nog wel, wat zijn je wen-

sen, wie ziet jou, of luistert, wie spreekt je op ooghoogte aan? Heb je draagkracht in je om verder te gaan en nieuwe wegen te vinden?” Bea wijst op een paar mooie regels van Claire van den Abbeele:

‘Ik zal wel altijd met verwondering kijken naar de mens die, door pijn en verdriet stom geslagen, op een dag de kracht krijgt om opnieuw te beginnen. (–) Het is het wonder van het leven dat we, ondanks enorm veel lijden, steeds weer leren deelnemen aan nieuw geluk, aan nieuwe liefde. Het is vol eerbied dat ik vaststel, dat de cirkel van het zijn niet eindigt bij het sterven, maar dat er steeds, onmerkbaar, een nieuwe vonk van leven in ons begint te branden.’

“Als je van binnenuit opricht en/of kunt opstaan, kan er ruimte ontstaan met een liefdevolle uitnodiging van het leven. Het kan leiden tot een wederkerig contact en verdere initiatieven kunnen in beweging komen. Je begint opnieuw. Er breekt een nieuwe levensfase aan, respectvol en liefdevol verbonden, zonder afbreuk te doen aan het leven zoals het was in zijn oprechtheid en wederkerigheid.”

Een omslagmoment

Bea beschrijft een omslagmoment, waardoor ze al vroeg nog meer oog kreeg voor deze kant van het leven en wat dat in haar werk van haar vraagt. Het was het moment dat er een kindje op de couveuseafdeling overleed. Ze ontmoette daar, samen met de antroposofische kinderarts, de ouders. “Niet alleen het delen van het verdriet, maar ook het vertrouwen en nabij-zijn was zo belangrijk.” Het opende een deur om ook haptotherapie en antroposofie in haar werk op te nemen en de kwaliteit van het affectieve contact en het (aan)raken nog meer in haar werk in te zetten als proces van tactvol handelen en helen. “De crisis hoort erbij in het leven en als je dat weet en herkent, kun je naar hem toe gaan, hem toelaten en laten zijn voor wat hij is, hem een plek geven, door hem heen gaan en uiteindelijk loslaten. Pas dan kun je vanuit een nieuw

inzicht verder, verrijzen, je verheffen, een nieuwe uitdaging aangaan."

Tot mijn verrassing komt hier voor Bea het motief van het spelen weer terug. Want als je spelend dynamisch in beweging blijft en jezelf creatief ontwikkelt vanuit je innerlijke kind-zijn, kun je je weer zuiver oprichten. Dan ben je in evenwicht en in balans met de je omringende ruimte. Je werkt dan vanuit de presentie van je 'ik' en daarmee ook aan je verbinding met de geestelijke wereld.

Alberto Giacometti

Tot slot wijst Bea op Alberto Giacometti (1901-1966), die vanaf 1947 kleine bronzen figuurtjes begon te maken. Ze herinnert zich het beeldenpark van het museum Louisiana, aan de oostkust van Denemarken, grenzend aan het water naar Zweden. Daar liet ze een verticale gestalte van Giacometti op zich inwerken. Het beeld stond in een grote glazen ruimte, grenzend aan en in de natuur, alsof de ruimte nog veel groter was.

"Hij ontwikkelde zijn beelden met de jaren tot de lange smalle skeletachtige bronzen figuren, als bloemstengels bijna, die zijn meest bekende werken vormen. Sommige beelden verbeelden 'de mens' en niet één persoon in het bijzonder. Het zijn abstracties van de menselijke figuur. Hij minimaliseert de mens als het ware tot de ruggengraat, die ook een beeld voor het 'ik' is."

De verticale gestalten weerspiegelen, zoals heel zijn oeuvre, de geestelijke houding van een modern mens, zich bewust van zijn eenzaamheid en in een ongenaakbare afzondering. Giacometti zegt daarover: "Niet de uiterlijke vorm van de wezens interesseerde me, maar dat wat ik wezenlijk in mij voelde." Zo benoemt een expert later: "Hij zag zijn werk op het laatst als een soort magische verdubbeling van de realiteit die achter de uiterlijke schijn schuilgaat en hij streefde ernaar dat mysterieuze gevoel van 'metafysisch zijn' op te roepen, het effect van een ware 'aanwezigheid' in de religieuze betekenis van het woord."

*'L'Homme qui marche',
Alberto Giacometti (1960)*

Bronnen

- Claire van den Abbeele. De kunst van het afscheid nemen: beelden van innerlijkheid. Lanoo 1999
- Rudolf Steiner. De onzichtbare mens, GA 211 voordracht Dornach op 11 febr. 1923 (Het beeldje van 'het dynamisch spelende kind, in verbinding met de vlieger in de grote ruimte' vormde het voorbeeld voor een deel van het praktijk logo van Bea)

Innerlijke opstandingskracht

door Thom Kloes in gesprek met Peter Daub, Annemarie Sijens en Ger Jue

Crises komen voor in mensenlevens. De oorzaken zijn soms moeilijk te achterhalen; de gevolgen zijn vaak wel duidelijk, althans voor wie achteraf terugkijkt. Niet zelden transformeert er door een crisis iets in ons, je maakt een omslag door die achteraf een sprong voorwaarts blijkt te zijn. Er is een opstandingskracht in ons. Na een donkere periode weet je het zeker: 'Ik ben er weer.' Drie personen waren bereid hun ervaringen op dit punt te delen.

Je kunt het zelf ervaren

Peter Daub stapte van de HBS over naar de zeevaartschool. Maar toch, een zeemansleven? Op de terugweg op een koopvaardij-schip vanuit New York, schoot door hem heen: 'Over een jaar of tien wil ik mijn eigen vrienden kiezen en een relatie. Eigenlijk wil ik dat nu al.'

"Ik switchte naar HTS-werktuigbouw en raakte uiteindelijk, zo rond mijn twintigste, in een forse dip. Op weg naar mijn zus, op de autoweg, reed ik met hoge snelheid een tankauto voorbij, mijn linker wielen slipten door de sneeuw op de middenberm. 'Het maakt me niet uit als het fout gaat. Prima, dan is het einde oefening.' Dat schoot door me heen en daar schrok ik hevig van: 'Wat ben je eigenlijk aan het doen?'"

Allerlei gedachten kwamen in hem op. 'Als dit leven alleen maar een jokerpartij is tussen geboorte en dood, wat heeft het dan voor zin om iets aan te pakken? Stel dat ik zwaar gehandicapt zou zijn, wat houdt me dan innerlijk op de been?'

Dit soort vragen wekten hem. Peter ging zich intensief verdiepen in het spirituele. Via Bres Planète onderzocht hij allerlei stromingen. Uiteindelijk ook antroposofie: hoe verkrijgt men bewustzijn op hogere gebieden. "Ik heb het in één ruk uitgelezen. 'Het is er dus', dacht ik. 'Er is dus echt een geestelijke wereld en van

incarnatie naar incarnatie mogen we allemaal meehelpen aan een betere wereld en een betere toekomst voor alles en iedereen! Zo is het pas echt interessant om je in te zetten. Zo kun je pas echt zelf en samen met anderen zin geven aan alles wat je doet!"

Een God die niet ingrijpt

Annemarie Sijens beleefde als kind beelden uit het 'hiervormaals'. Vragen die dat bij haar opriep, hoopte ze te kunnen beantwoorden door een studie biologie. Maar dat viel tegen.

"Zo was ik niet in staat dierproeven uit te voeren. Om iets te begrijpen, moesten we het stuk maken. Kan ik ook iets heel maken?" Ze stapte over naar de studie bouwkunde, die ze wel afrondde.

Tijdens die studie worstelden haar vader en haar broer met kanker. Aanvankelijk behield ze vertrouwen, haar levensmotto in die tijd was: 'Als je vertrouwen hebt, dan komt het allemaal goed.'

Maar goed kwam het niet. Tegen het eind van het leven van haar broer ging ze door een diepe put. "Ik ging veel drinken, de rommel op mijn kamer stapelde zich op en door mijn raam heen zag ik een puinhoop in de tuin. Mijn studie ging in de ijskast, ik verloor het contact met mijn huisgenoten en vrienden, ik verloor het contact met de werkelijkheid."

In die periode gingen dromen en werkelijkheid door elkaar lopen. Het overlijden van haar broer maakte ze op afstand mee als was het een hallucinatie die later precies bleek te kloppen. Kort daarna zag Annemarie haar leven en haar persoonlijkheid genadeloos scherp voor zich. "Wat ben ik diep wegge-zakt, ik heb mijn eigen leven verknald. Ik realiseerde me wat ik allemaal kwijt was: alles eigenlijk, zelfs mijn geloof en waarschijnlijk ook mijn verstand. In het diepste donker van de put ervaaarde ik een keerpunt in dit besef: God doet niets voor mij, maar ik kan iets voor God

doen. Hij hoort mij niet, maar ik kan me omkeren en zijn kant op bewegen. Zo ontstond, vlak voor mijn 28e liefde voor een God die niet ingrijpt. Het eerste wat ze ging doen was de puinhopen opruimen, zowel in de tuin als in haar kamer.

Schijn eens bij

Ger Jue groeide op in een middenstandsgezin dat zich bezighield met herenkleding. Hij had, geheel in de lijn van zijn ouders, een herenmodezaak in Zoetermeer. Actief voor de oprichting van de vrijeschool aldaar, raakte hij in gesprek met een antroposofisch arts. Dat riep bij hem de vraag op: 'Moet ik dit, die herenmode, eigenlijk wel blijven doen?' Een vraag die binnen de familie totaal niet bespreekbaar was, het liep financieel immers allemaal prima?

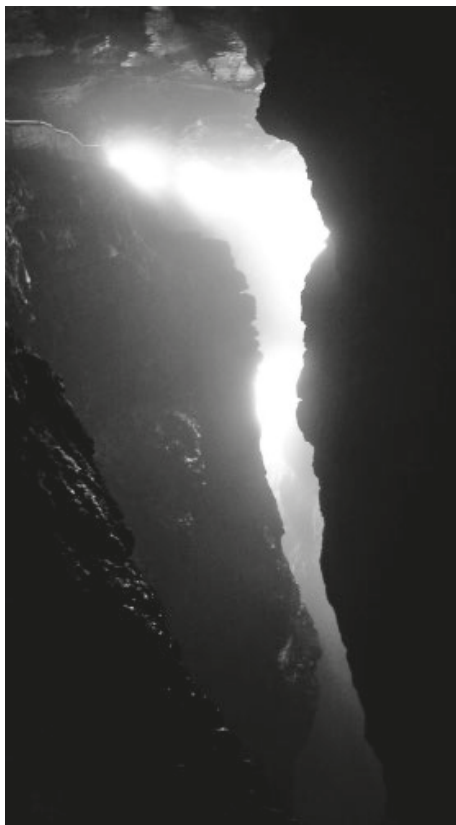
Twée jaar later werd de knoop doorgehakt: Ger stapte over naar de sociale dienst, iets totaal nieuws.

"Hoe kom je daartoe? Achteraf gezien is het logisch, het is iets wat je niet herkent, iets wat vanuit de toekomst op je af komt. Dat geeft de ervaring, wat ik heb gehad daar moet ik niet mee verder, nu moet het wat anders worden."

Die ervaring deed zich heftig voor, zeven jaar geleden, door het overlijden van zijn vrouw.

"In een periode van verdriet en rouw, besepte ik: het doet pijn, maar mijn pijn moet wel mijn pijn blijven. Ik moet opnieuw in mijn schoenen gaan staan, ook met haar, maar dan vanuit de andere kant."

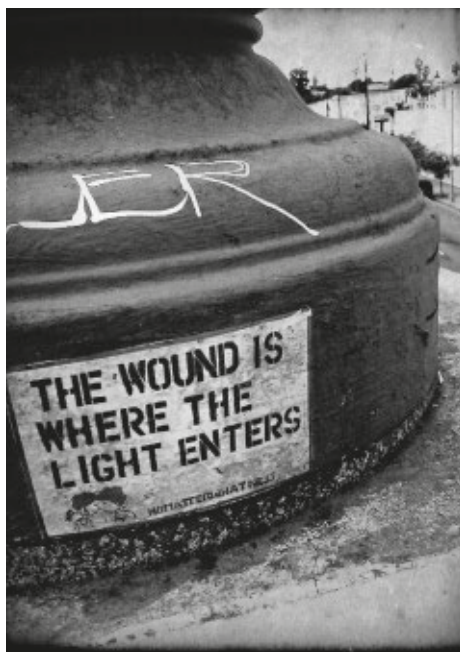
Twée keer per jaar gaat Ger veertien dagen naar Frankrijk. Alleen, in een huisje in een verlaten gebied, zonder iets dat kan afleiden. Daar zoekt hij meditatief contact met zijn vrouw en met andere overledenen. "Bijvoorbeeld een vriend die euthanasie heeft laten plegen. Die vraagt af en toe: schijn eens bij, het is zo somber en donker hier." Hij merkt hoe ontzettend goed het is dat te doen.

'There is a crack in everything, that's how the light comes in' (Leonard Cohen)

Opstandingskracht

Hoe ervaar je opstandingskracht? Peter Daub ervaarde opstandingskracht toen hij opnieuw in een dip zat. Op de achtergrond speelden vragen zoals deze: 'Wat doe ik met mijn leven? Waar halen mensen enthousiasme vandaan om iets in de wereld te zetten?' "Op een gegeven moment zag ik een gestalte, groter dan ikzelf, naast me staan. Hij zei in mij: "Wat je gedaan hebt in je leven, dat is gebeurd, daar kan ik niets aan veranderen. Wat je allemaal zou willen doen, ziet er mooi uit, ik spreek je over tien jaar wel. Maar, waar ben je nú mee bezig?" Voor Peter is dat een Christusvraag.

Annemarie Sijens beschrijft hoe ze – in de al-omvattende chaos – shagjes draaiend en rokend als een ketter, dacht: dit is mijn leven! Het allesoverheersende gevoel was schaamte. “Ik kan mezelf niet meer onder ogen komen, hoe moet ik anderen onder ogen komen? Dan ga je werkelijk kijken waar je nu staat. Er was een kracht die op dat moment in me geboren werd, een kracht die in je opwelt vanuit je tenen omhoog. Voor mij was die kracht Christus, de al omvattende liefde. Daar kun je op staan, dat is de bodem van de put. Ger Jue ziet opstandingskracht als een kracht in jezelf die vanuit de toekomst op je af komt. “Die kracht stelt je in staat om – soms letterlijk – op te staan en de stappen te zetten die voor je liggen. Een vraag aan de toekomst durven stellen is wel een voorwaarde. Als je alleen vanuit het verleden of heden kunt vertrekken, dan gaat de trein niet echt vooruit. De opstandingskracht van Christus in ons is de kracht waarmee we het moeten doen. En kunnen doen.”

En nu?

Ervaringen zoals hier beschreven klinken lang na; zij blijven gedurende het leven in volle omvang aanwezig en belichten gebeurtenissen die erop volgen. Zij scheppen levensvertrouwen. ‘Als ik weer eens in een vrije val terecht kom, dan zal het er zijn, die alom vattende liefde.’

Annemarie vond in haar ervaringen parallellen met de Griekse mythologie. Over Chaos, de oergrond, waaruit Gaia geboren wordt, moeder aarde. Wat Chaos was wordt dan Tartarus, de hel, de onderwereld. En tegelijkertijd, alsof het splitst, verschijnt Eros. Niet in de zin van erotiek, maar als alomvattende liefde. “In de Griekse mythologie is dat de oude Eros, voor mij is dat Christus. Het kwaad staat naast de liefde.

Ook Peter ging op zoek naar verbanden. Hij vond die onder meer in de projectieve geometrie. “Daarmee kun je zichtbaar maken hoe geest en materie met elkaar samenwerken. Iets wat voor dit interview te ver gaat”, voegt hij eraan toe.

Een boek van Bastiaan Baan over voorchristelijke cultusvormen wierp licht op de drie-eenheid. “Alles wat al geschapen was, werd Vadergod genoemd. Wat nog in de ideeënwereld zat, Geestgod. Wat in het nu is, Zoongod. De Christus die als vriend en broeder met ons meewerkt om verleden en toekomst in het nu te verbinden. Als je de Triniteit in de tijd zet wordt het begrijpelijk: verleden, heden, toekomst. “

Peter Daub heeft zijn weg gevonden in een economiestudie, de Triodosbank en uiteindelijk in de wereld van onderwijs en duurzaam consumeren. Zie www.consumer360.org. Annemarie Sijens biedt begeleiding en advies aan onderwijsorganisaties en werkt vooral in het vrijeschoolonderwijs. Zie www.peripatos.nl.

Ger Jue, gepensioneerd en actief in de Christengemeenschap, was twaalf jaar lang directeur van het verzorgingshuis Huize Valckenbosch in Zeist.

Sterven en geboren worden – De krachten van dood en opstanding

door Myriam Driesens (geestelijke in de gemeente Eindhoven)

“Word ik dan geboren?”, was de reactie van een driejarig jongetje toen zijn moeder hem vertelde dat hij gedoopt zou worden. De moeder probeerde hem uit te leggen wat dopen is. Hij dacht even na en vroeg toen opnieuw: “Maar word ik dan gebóren?” Waarop zijn moeder intuïtief voelde dat haar kleintje het ergens wél had begrepen...

Sterven en geboren worden

Het leven in de natuur is een en al ontstaan en vergaan. Het een kan niet zonder het ander; ze roepen elkaar op en weven door elkaar heen. Veel van die processen zijn cyclisch en voorspelbaar: in- en uitademen, dag en nacht, winter en zomer, jeugd en ouderdom. In de voedselketen biedt een dode boom voedsel voor ontelbare bacteriën, schimmels en insecten. Hun dood betekent leven voor hogere dieren en die op hun beurt voor weer andere (roof)dieren. Alles hangt met alles samen in de grote oerprocessen van leven en sterven.

De voorspelbaarheid van deze natuurlijke processen laat zien, dat ze bepaald worden door wat was. Ze zijn als het ware elkaars product en in die zin een gevolg van het verleden en van de materiële omstandigheden. Deze dagelijkse geboorte- en sterfprocessen zijn, als het goed is, in een dynamisch evenwicht met elkaar. Het doel is overleven en in die zin staan de sterfprocessen in dienst van de geboorteprocessen.

En toch klopt dit niet helemaal, want door die processen heen verandert de natuur heel langzaam. Ze evolueert in een tijdstroom die zich beweegt van verleden naar toekomst. Het verleden is te achterhalen, de toekomst is ver en verborgen. Maar terugkijkend is waar te nemen dat de evolutie zich ergens naartoe beweegt, ergens naartoe getrokken wordt. Het doel is niet zichtbaar, maar toch – geestelijk reëel – aanwezig. Vanuit dat doel loopt ook een tijdstroom: van toekomst naar heden en verleden.

Het doel – dat kun je waarnemen – is altijd om uit het ‘lagere’ (een relatief begrip in de natuur!) iets hogers te laten ontstaan; en dus moet aan de ontwikkeling van het vorige een halt worden toegeroepen. Zo moest bijvoorbeeld een einde komen aan de evolutie van de amfibieën om de landdieren te kunnen laten ontstaan. Bij de mens bijvoorbeeld betekent de puberteit het einde van de kindertijd. De tijdstroom van verleden naar toekomst is vooral met geboorteprocessen verbonden en leidt uiteindelijk naar de dood. De tijdstroom van toekomst naar verleden heeft vooral met sterfprocessen te maken, schept ruimte en brengt toekomstgerichte geest in de materie. In die zin leiden de sterfprocessen uiteindelijk naar het leven.

In de natuur gaat het vooral om geboorteprocessen, levensprocessen van cyclisch sterven en geboren worden. Daarom evolueert ze, hoe paradoxaal dit ook klinkt, in een traag tempo en uiteindelijk naar de dood. Dat geldt ook voor de lichamelijkheid van de mens. We worden weliswaar geboren met een sterke levensdrang, maar uiteindelijk sterven we.

Dood en opstanding

In vergelijking met de natuur evolueert de wereld van de mens ontzettend snel. Steeds sneller lijkt het wel. Zó snel dat de lichamelijkheid van de mens – zijn natuurskand – amper nog

kan volgen. Computers lijken alles beter te kunnen en voor het oplossen van de meeste problemen wordt naar de technologie gekeken. Aanleiding voor de Israëlische historicus en filosoof Yuval Noah Hariri om als vervolg op zijn boek over de geschiedenis van de Homo Sapiens, het boek *'Homo Deus, een kleine geschiedenis van de toekomst'* te schrijven. Daarin beschrijft hij het perspectief waarin de mens afscheid neemt van zijn roots en in een koortsachtige wedloop werkt aan de nieuwe mens, de *Homo Deus* (letterlijk 'God-mens'), die – via informatietechnologie – verbonden zal zijn met het denken, voelen en willen van alle mensen, geleid door de meest geavanceerde computerprogramma's.

De sterfkrachten van de tijdstroom van toekomst naar verleden hebben het ooit mogelijk gemaakt dat de mens een zelfstandig, bewust denkend wezen kon worden. Ze zorgden ervoor dat hij zijn wetmatig verankerde verbinding met de natuur langzaam opgaf. De mens offert er ook levenskrachten voor op. Zonder die doodskrachten, die voortdurend aan zijn levenskrachten knagen, ze als het ware verteerden, zou hij nooit een van zichzelf bewust en denkend wezen zijn geworden.

Het is duidelijk: het evenwicht tussen geboortekrachten en sterfkrachten, gedragen door de geest van de natuurlijke evolutie, is verbroken in het voordeel van de sterfkrachten uit de tijdstroom van toekomst naar verleden. De mens heeft de opdracht om nu zichzelf in de evolutie een stap verder te brengen, door uit de lagere mens de hogere mens te ontwikkelen. Maar hij lijkt niet te beseffen, dat hij op de geschetste weg nog dieper wegzinkt in de materie en uiteindelijk als wezen met de materie mee zal sterven.

Morele substantie

En toch ligt hier een geweldige kans voor de mens! Want met de krachten die uit de toekomst komen, kan hij ook in zichzelf bewust het verleden, dat gebonden is aan de natuur, overwinnen. Dat is iets wat geen enkel ander wezen in de natuur kan. Hij kan zijn denken

richten op het werkelijke doel van de mens, zijn voelen richten op liefde en mededogen, zijn willen op het juiste handelen.

Hiermee creëert hij een wereld van moraliteit, die de wetmatigheden van de natuur doorbreekt. De zo ontstane morele substantie zal de basis vormen voor de nieuwe aarde. Dit betekent dat door de individuele inspanningen van de mens een nieuwe geboorte- of evolutiestroom ontstaat. Je zou deze stroom de opstandingsstroom kunnen noemen. Het is de stroom die de mens naar zijn (verre) ware toekomst leidt: de ware *Homo Deus*, de God-mens. Deze nieuwe geboorte- of evolutiestroom leidt niet naar de dood, maar uiteindelijk naar het leven dat eeuwig is.

In de zondagsdienst voor de kinderen wordt nuchter en helder verwoord hoe het in elkaar zit. Het is de 'Godesgeest' die 'het levende in de dood voert, en het dode in het levende'. We herkennen hierin de beide tijdstromen. Ze komen uit de wereld van het Zijn, van de Vader, en hebben daardoor een diep wetmatig karakter. Maar even onomwonden wordt eraan toegevoegd wat de bedoeling is. Het levende wordt in de dood gevoerd 'opdat het herleve', het dode wordt in het levende gevoerd 'opdat het de Geest schouwe'.

Alleen de mens kan leren de Geest bewust te leren kennen en zo van de Geest te leren wat moreel denken, voelen en willen echt zijn. Niet alleen in de dagdagelijkse korte-termijnwereld, maar ook denkend vanuit het verre toekomstdoel.

Het is een pittige opdracht, maar gelukkig staat de mens er niet alleen voor. Christus zelf, als de Zoon, werd mens en bracht de twee tijdstromen bij elkaar. Door zijn overwinning op de materie en de dood bracht hij een machtige opstandingsstroom in de wereld. Vrij toegankelijk voor de mensen: 'Hij werd levend in het zijn van de mensen die hem woning gaven in hun harten' (ook uit de dienst voor de kinderen).

Opstandingskrachten in de sacramenten

De tijdstroom uit de toekomst brengt sterfprocessen in de ziel van de mens, wat onvermijdelijk gepaard gaat met lijden. Ze schep-
pen ruimte voor het nieuwe. Wat dat nieuwe is, wordt meer en meer een persoonlijke ik-verantwoordelijkheid: richting onvrije 'onder-aardse' mens (de *Homo Deus* uit het boek van Hariri) of richting Geestmens, de echte God-mens?

De weg naar de Geestmens is een moeizame weg van vallen en weer opstaan. Maar het doel is sedert het mysterie van Golgotha kenbaar en waarbaar geworden, omdat de Christus zelf, als Godszoon en Mensenzoon, zich na zijn opstanding met de mens en de aarde heeft verbonden. Het is de opdracht van de mens om nu te leren in liefde en vrijheid te zeggen: 'Niet ik, maar de Christus in mijn denken, voelen en willen'.

De sacramenten zijn hierbij een grote hulp, het zijn fantastische geschenken van de geestelijke wereld. Ze leggen Christuskracht, opstandingskracht als verborgen bron in de ziel. Het is aan de mens om de bron te laten ontspringen en blijvend te doen stromen. De zeven sacramenten hebben ieder een eigen ingang en een eigen werking. Christus openbaart zijn opstandingskracht op zevenvoudige wijze, aansluitend bij de individuele biografie van de mens.

Als het driejarige jongetje van het begin van dit artikel volwassen zal zijn, zal hij misschien kunnen zeggen: "Ik schep opstandingskracht uit de bron van de doop, om wie ik werkelijk ben, mijn hogere wezen, geboren te laten worden." Maar dat zal hij ook kunnen zeggen van de andere sacramenten...

*'Christus verschijnt na zijn opstanding', Alexander Ivanov (1935),
Russisch Staatsmuseum St. Peterburg*

In de serie 'Op de groei' komen uiteenlopende aspecten van de religieuze opvoeding - van voor de geboorte tot na de puberteit - aan de orde. De naam van de serie duidt zowel op de groei van het kind, als op de groei die de opvoeder zelf gaandeweg doormaakt. In deze bijdrage vertelt peettante Liesbeth van Tricht over haar petekind Godelieve.

Religieuze opvoeding van een kind met handicaps

*door Marjolein te Pas, in gesprek met Liesbeth van Tricht (peettante en begeleider van Godelieve Mees, * 9 mei 1996 - † 21 december 2016)*

Liesbeth: "Ik vertel je mijn verhaal, zoals ik het leven met Godelieve heb beleefd, een menzenkind met een meervoudige beperking." Toen de moeder van Godelieve, Ariane Mees, op een ochtend wakker werd, zei ze tegen haar man Roland: "Ons kind moet zo snel mogelijk na de geboorte worden gedoopt en Liesbeth zal één van de twee peten worden." Die gedachte nam Ariane mee uit de nacht, kort nadat zij van artsen gehoord hadden dat hun kindje, een meisje, geboren zou worden met een waterhoofd en bij leven ernstig meervoudig gehandicapt zou zijn.

Met de papelepel

"We woonden beiden in Bilthoven en reden regelmatig samen naar de antroposofische vereniging, zo kenden we elkaar." Toen de ouders Liesbeth voorstelden peettante/wachter te worden bij de doop van hun toen nog ongeboren dochter, ontvlamde er een laaiende vreugde in haar. "Die vreugde is gebleven, van het eerste tot het laatste moment."

Vijf kwartier na de geboorte zag Liesbeth het meisje met de naam Godelieve voor het eerst. Haar hoofdje groeide. Kort daarop werd zij in het ziekenhuis gedoopt; er waren twaalf mensen bij aanwezig. Toen de priester Jan van Dreven tijdens het doopsacrament het woord 'licht' uitsprak, opende het meisje de ogen. Na de doop had zij iets stralends, ook al was ze heel ver weg. "Ik had op dat moment geen baan", vertelt Liesbeth, "de Zeylmankliniek

waar ik werkte, was net gesloten. Ik bleek handig en we besloten dat ik bij Godelieve in het ziekenhuis zou blijven. Ariane en ik wisselden elkaar af."

Op 5 juli mocht Godelieve voor het eerst naar huis, maar er volgden al snel meerdere ziekenhuisopnames en onderzoeken. Ze lag op een zaaltje met veel andere kinderen, aan apparatuur die niet op kinderen was ingesteld. Er waren zoveel prikkels; het was veel teveel voor haar. Daarom was het ook toen goed dat Liesbeth en Ariane afwisselend bij haar bleven. Gelukkig kwam er snel een kamertje alleen voor haar vrij.

Op 13 december mocht Godelieve definitief naar huis. Thuis waren de twee andere nog heel jonge kinderen, van wie de oudste ook met een dubbele handicap. "De ouders vroegen mij te blijven als betaalde thuiszorg, wat ik graag deed. Ik ben gebleven tot Godelieve bijna veertien werd en naar Christophorus ging. Ik ben toen met haar meegegaan om haar ook daar betaald één op één zorg te geven. Toen zij zeventien jaar was, verhuisde zij naar Vosseveld in Soest, in één van de twee woningen voor ernstig meervoudig beperkte kinderen en jongvolwassenen met zorg op antroposofische grondslag. Daar werkte ik met Godelieve en met Arnoud, haar broer, die daar ook kwam te wonen. Godelieve, haar ouders, de andere twee kinderen en ik hebben samen veel meegemaakt. Terugkijkend voelt het alsof wij samen een afspraak had-

den: dat wij elkaar zouden ontmoeten in dit leven."

Godelieve werd geboren in een gezin, waar aandacht voor het religieuze heel vanzelfsprekend is. Ook Liesbeth nam veel bagage mee aan liederen, verhalen, spreuken en gebeden. "De compost van alles wat ik gedaan heb voordat ik voor Godelieve ging zorgen. Dat alles kon ik nu gebruiken ten behoeve van haar." Zo was er een ritueel voor het slapen gaan: er werd gezongen, er klonk een spreuk. Toen Godelieve twee of drie was ging ze op haar manier meezingen. Dat deed ze met zoveel ernst en overgave... het was meer dan alleen samen zingen. Ze hield van mooie liederen. Kortjakje kon haar niet zo bekoren.

Ze had veel moeite met eten. De liedjes die Liesbeth voor haar zong, de sprookjes, de verhalen die zij vertelde, leidden haar af. Daardoor ging het eten gemakkelijker. Het religieuze werd haar letterlijk met de paplepel ingegoten. Zij hield enorm van de Adventstijd, Kerst en de tijd van de Driekoningen. Het kerstverhaal uit het Lukasevangelie behoorde tot haar meest geliefde verhalen. Favoriet werden later ook de verhalen over de koningen uit de verschillende windstreken die de ster volgend op weg gingen, om ten slotte voor Maria en het kind te knielen.

Toen Godelieve op Vosseveld kwam, woonde zij hernieuwd samen met haar grote broer. Liesbeth las hun, wanneer zij op Vosseveld werkte, 's avonds voor het slapen gaan een verhaal uit het evangelie voor en zong avondliederen met hen. Die avondsluitingen bleken heel belangrijk, want broer en zus leerden elkaar daardoor nog beter kennen. Ze zijn elkaar nog meer dierbaar geworden.

De jeugdwijding

Godelieve was gedoopt. In de visie van haar ouders paste het dat zij, toen zij veertien werd, de jeugdwijding zou ontvangen, net als haar zus en broer. De vraag was wel hoe Godelieve voorbereid zou kunnen worden. In de voorbereidingstijd op de jeugdwijding wordt gewoonlijk met de jeugdwijdelingen gesproken

over onder andere het evangelie en het Onze Vader. Ook schrijven de kinderen een korte levensbeschrijving.

Liesbeth besloot met Godelieve op haar schoot de Ik Ben woorden voor te lezen. "Ik voel een diepe verbinding met die zeven woorden. Als je zelf je verbonden weet, dan kan een kind die verbinding ervaren en de woorden in zich opnemen. Ik merkte aan haar dat zij haar favoriete Ik Ben woorden had: Ik ben de ware wijnstok, Ik ben het licht, Ik ben de goede herder. We spraken voor haar het Onze Vader. Ariane merkte eens op dat het juist voor mensen zoals zij belangrijk is het meest menselijke gebaar te leren: het vouwen van de handen."

De levensbeschrijving heeft Liesbeth samen met de ouders geschreven, gebruikmakend van de aantekeningen die zij vanaf de geboorte van Godelieve gemaakt heeft. "We hebben Godelieve verteld wat er ging gebeuren. Voorafgaande aan de jeugdwijding zijn we met haar naar de Rafaëlkerk in Zeist gegaan en hebben haar alles laten zien. Op de dag van de jeugdwijding stond werkelijk de hemel open. In de morgen ontvingen twaalf kinderen de jeugdwijding. Die jeugdwijding, met daarin de mensenwijdingsdienst, zou voor haar te veel en te intensief zijn geweest." Voor Godelieve werd daarom door Ernst Terpstra, de bewindsdrager, een aangepaste en verkorte jeugdwijding in de middag gehouden. Bijzonder was dat de twaalf jeugdwijdelingen van die ochtend allemaal aanwezig waren en als groep op de bank achter Godelieve en Liesbeth zaten. Dat ontroerde en voelde als een steun in de rug. Liesbeth kende de groep, omdat zij regelmatig ministreerde in de zondagsdienst voor de kinderen. De kerk was stampvol. "De wijding heeft Godelieve zo goed gedaan. Ze heeft toen veel kracht gekregen."

Daarna is Liesbeth met Godelieve een keer in de mensenwijdingsdienst geweest, maar dat was duidelijk teveel voor haar. "Jij stelde toen voor haar thuis de communie te brengen. We noemden dat 'de kleine dienst'. De kleine

De foto van Godelieve die ook op de rouwkaart was afgedrukt.

diensten hebben haar ook enorm gesterkt." Aanvankelijk vertelde Liesbeth Godelieve van tevoren wat er ging gebeuren. Later hoefde dat niet meer, ze wist wat er zou komen. Haar vader speelde voor- en achteraf viool of er werd gezongen. Klonk er muziek of zang, dan werd zij één en al oor. Bach was haar favoriet.

Lijden omgezet in liefdekracht

Godelieve ging lichamelijk achteruit. Als het haar slecht ging, vertelde Liesbeth haar over de grote engel die haar eens zou komen halen of noemde de namen van dierbare gestorven mensen die aan de andere kant op haar wachtten. Op 21 december 2016, in de Adventstijd, is Godelieve thuis, vredig in aanwezigheid van haar moeder en Liesbeth over de drempel gegaan. De bijeenkomst bij haar begrafenis met de uitvaartdienst van de Christengemeenschap, in de Kersttijd, was onvergetelijk.

De kring mensen die Godelieve heeft gekend was klein, maar haar ouders mochten zich gedragen weten door een zeer grote kring van mensen en velen waren aanwezig. In de tijd

van Driekoningen werd de mensenwijdingsdienst voor haar gehouden. Bij de bijeenkomsten werd de levensvreugde van Godelieve intens beleefd. "Hoe is het in hemelsnaam mogelijk", vroegen mensen zich later af die haar foto op de kaart bekeken, "dat een mens in zo'n lijf zoveel vreugde uitstralen kan". Liesbeth: "Haar lichamelijke lijden heeft haar geestelijk niet gebroken; ze heeft het omgezet in liefdekracht."

Veertig dagen na het overlijden zat Liesbeth naast de andere peet van Godelieve in de mensenwijdingsdienst in de Rafaëlkerk. "Ze voelde zo dichtbij... haast tastbaar... fysiek... alsof ze tussen ons in zat... maar dan zonder handicaps... Na afloop bleek dat wij haar beiden gevoeld hebben."

"Godelieve en ik, we hadden iets heel bijzonders samen. De voorspelling was dat ze maar drie maanden zou worden, maar ik heb haar haast eenentwintig jaar mogen begeleiden. Ik heb deze bijzondere mens met alle beperkingen mede de wereld in mogen helpen door haar stukken van de wereld aan te bieden."

Werken aan de toekomst

door Miriam van Osch (gemeente Den Haag)

Lieve gemeenteleden en belangstellenden! "Ik zoek niet, ik vind. Zoeken, dat is uitgaan van het oude in een willen vinden van het bekende in het nieuwe. Vinden, dat is het volledige nieuwe, ook in hetgeen zich aan het ontwikkelen is. Alle wegen zijn open, en wat gevonden wordt is onbekend. Het is een waagstuk, een heilig avontuur." (Pablo Picasso).

De Christengemeenschap is voor mij een ruimte waar ik rust vind in mijzelf, antwoorden vind, een ruimte waar ik mij weer kan verbinden met innerlijke warmte en licht. Ik geloof dat de Christengemeenschap voor mensen van alle leeftijden is en dat iedere mens op zijn eigen manier een plek kan vinden. De kinderdiensten zijn er voor de kinderen. Bij de jeugdwijding wordt de jongeren het beeld gegeven: nu ben je vrij om zelf je keuzes te maken, je bent vrij om te gaan, maar als je zou besluiten om terug te komen, weet dan dat je welkom bent. Maar, stel dat deze jonge mensen besluiten om terug te komen, wat kunnen wij ze dan bieden?

Toen ik jonger was, begreep ik geen woord van wat er gesproken werd in de dienst en ook voordrachten, die soms gegeven werden in de kerk, stonden nog heel ver van mijn bed, net als een gemeenschap van mensen die over het algemeen twee generaties ouder zijn. Jonge mensen zijn meer bezig met vragen zoals wie ze zelf zijn, hoe ze in de wereld staan. Het zijn mensen die aan het werk willen, willen doen, meer dan dat ze beschouwelijk terugkijken op een heel leven vol ervaringen dat geweest is. De vraag die dan bij mij opkomt is: Kunnen wij deze jonge mensen ook wat bieden? Niet alleen in de kampen,

maar ook binnen de Christengemeenschap zelf door het jaar heen? Kunnen we een ruimte scheppen waarin we activiteiten organiseren die aansluiten bij de vragen en behoeftes van jonge mensen? Activiteiten, die niet alleen met de geestelijke wereld verbonden zijn, maar juist ook met het dagelijkse leven en de wereld zelf.

Dragende bodem

Met een groep mensen zijn we hier het afgelopen jaar mee begonnen. We zijn hard aan het werk geweest om een jongerenbeweging voor de Christengemeenschap opnieuw tot leven te wekken en vorm te geven. De eerste stappen hierin zijn nog erg voorbereidend. Rudolf van Lierop, lid van het landelijk bestuur, is in alle gemeenten op zoek gegaan naar mensen die zich met enthousiasme willen verbinden en in willen zetten voor de jongeren; naar mensen die samen een soort bodem creëren die vruchtbaar en dragend is en waaruit deze jongerenbeweging kan ontstaan en groeien. We zouden graag een kring willen oprichten van mensen die drager zijn van het jongerenwerk in hun gemeente en waarin ook van alle gemeenten vertegenwoordigers aanwezig zijn. Rudolf van Lierop heeft een aantal mensen uitgenodigd op een ontmoetingsavond. Tot onze grote vreugde hebben leuke, enthousiaste mensen uit verschillende gemeenten zich gemeld en zijn gekomen. De eerste ontmoetingen en vergaderingen zijn al geweest!

We willen starten met het organiseren van twee activiteiten. Eén groep neemt de zorg voor de jongeren op zich die ongeveer tussen de 14 en 18 jaar zijn. Deze groep heeft zich het doel gesteld met een bus jongeren uit Ne-

Het internationale jongerenfestival vindt plaats met Pinksteren van 19 t/m 23 mei 2018 in Keulen. Je gaat daar veel verschillende mensen ontmoeten van je eigen leeftijd uit verschillende landen en samen een heleboel leuke dingen doen! Meer informatie vind je op de website www.iyfestival.org. Vind je het zelf leuk om met ons mee te gaan, of heb je kinderen, kleinkinderen of ken je andere mensen die graag mee willen, neem contact op met Miriam van Osch mevanosch@hotmail.com en laat het ons weten! Hopelijk zien we je dan in de bus naar Keulen!

derland de volgende Pinksterconferentie in Keulen te bezoeken, het liefst natuurlijk met honderd man! In de toekomst is het dan misschien ook mogelijk om voor de jeugdwijdelingen of oud jeugdwijdelingen wat leuke dagen of uitstapjes te organiseren en samen gewoon leuke dingen te gaan doen.

Dan zijn er de wat oudere jongeren zo tussen de 20 en 40 jaar. Mensen die midden in het leven staan. Hier leven vragen als: Hoe verbind je het christelijke gedachtegoed met een vaak heel druk dagelijks leven, met studie, baan of kinderen? Of als het dagelijks leven in botsing komt met je eigen idealen of moraliteit, hoe vind je hierin dan je weg? Hier liggen vragen naar opvoeding en zelfopvoeding, naar een innerlijke scholingsweg. We willen een conferentie-achtige jongerendag organiseren met verschillende activiteiten, werkgroepen en voordrachten. Hoe die eruit zal zien en wanneer die zal plaatsvinden en welke vragen en thema's daar centraal zullen staan,

weten we nog niet. Ook hiermee staan we nog erg aan het begin.

Bekendheid is heel erg belangrijk, zodat er bewustzijn en aandacht voor de jongeren komt. We blijven op zoek naar mensen die kunnen helpen. Dus als je je verbonden voelt met jongeren, als je jonge mensen belangrijk vindt, of als je mensen kent die willen helpen... alle hulp is welkom. We hopen dat deze beweging zal groeien en zijn vruchten zal dragen in de vorm van initiatieven en activiteiten die in de toekomst mogen ontstaan. De toekomst van de Christengemeenschap ligt bij de jongeren van nu. Laten we met elkaar aan die toekomst werken.

Negentig zonnige kampjaren

door IJsbrand Terpstra (Bestuur van de Kampen)

Het is dit jaar negentig jaar geleden dat een kleine groep jeugd voor het eerst op zomer-kamp ging met priester Gerretsen. Zij stonden daarmee aan het begin van een lange traditie van (zomer)kampen binnen de Christengemeenschap. Typerend aan die kampen is dat veel gaat 'zoals het gaat', maar ook dat daar elk jaar weer vraagtekens bij worden gezet. Eén van die vraagtekens werd afgelopen jaren bij onze identiteit gezet: Wie zijn we eigenlijk? Wat verbindt ons? En wat is onze naam?

Een groep stafleden en priesters is met die vragen aan de slag gegaan en kwam tot een opvallende conclusie: de kampen hebben nog geen naam. Al die jaren zijn we genoemd naar wat we doen: het organiseren van Christengemeenschapkampen. Samen met de synode en het Landelijk Bestuur is toen besloten om op zoek te gaan naar onze naam. Dat was niet

gemakkelijk - hoe kom je er nu achter wie je bent en hoe je heet? - maar wel heel erg fijn om te doen. We kwamen er achter dat de zonnekracht van Helios alle kampen met elkaar verbindt: ze verwarmt onze grasvelden, staat symbool voor al het prachtige intermenselijke contact en laat de haver, waar wij dagelijks onze pap van koken, groeien.

Het duurde vervolgens nog precies negen maanden totdat het bestuur van de kampen wederom aan kon schuiven bij de synode en het Landelijk Bestuur. Samen besloten we dat de onze kamporganisatie tijdens het Hemelvaartweekend ceremonieel haar naam zal ontvangen en dat we zullen proosten op negentig jaar Christengemeenschapkampen. Meer over negentig jaar kampen en de naam van de kamporganisatie vindt u in het Pinksternummer van 'In beweging'.

In de zon met het zeilzwervkamp

Wandelen met Frans

door Cilia ter Horst (Arabiste, gemeente Alkmaar)

In 2004 bracht ik een paar maanden in Syrië door als student Arabisch. Ik woonde in een gastgezin in het christelijke gedeelte van de oude binnenstad van Damascus. Op een dag in september had de moeder (rab-il-manzil in het Arabisch, wat 'heer des huizes' betekent) een ronde bak met zand gevuld en daar kaarsen in gestoken, het leek wel een taart met brandende kaarsen. Die zette ze op een trap in de binnenplaats. Voor een heilige, dat was traditie op die dag. Ik genoot ervan dat religie zo'n natuurlijk aanwezig onderdeel van het leven was daar in de stad. "Je kunt niet geen

religie hebben", zei een later opgedane vriendin. "Zelfs als je niet in God gelooft, dan hoor je nog wel ergens bij. Je hebt je wortels en je persoonlijke overtuigingen."

Ik herinner me niet precies waar ik pater Frans van der Lugt voor het eerst ontmoette. In een ontmoeting met hem zat altijd iets van buiten ruimte en tijd. Als hij je aankeek, was hij altijd helemaal bij je, zonder ergens bij te blijven hangen. Als het tijd was om door te gaan, zei hij stevast ten afscheid: "Voorwaarts!" Ik ervoer hem als zeer hartelijk en zeer gedreven,

Pater Frans van der Lugt in gesprek

volledig aanwezig in het moment en toch steeds op weg. Hij nodigde me uit voor een wandeltocht in de woestijn in de buurt van Palmyra.

Het was een korte tocht van drie dagen. We sliepen met zijn honderden in onze slaapzakken op de harde grond buiten of op de nog hardere vloer in een gebouw. Na de lunchpauze op de tweede dag zouden we nog een half uurtje gaan lopen, gaf Frans aan. "Dat zegt hij altijd", zeiden ervaren deelnemers, "hij wil ons moe maken." De zon ging onder en we moesten in het donker de weg vinden. Hij en de mensen die hem bijhielden liepen vijf uur, de anderen nog veel langer, sommige tot middernacht. En dan werd er gezongen, getrommeld, gedanst, gefeest en luid gelachen. Ik was moe, maar genoot van die veerkracht en levensvreugde.

Je ware gezicht

Frans woonde van 1966 tot zijn dood in 2014 in Syrië en stelde zijn leven in dienst van de Syriërs. "De Syriërs, van wie ik houd", zei hij zelf. Hij vond bij hen een geest van gemeenschappelijkheid en een natuurlijke eenvoud waar hij van genoot. Behalve priester (Jezuïet) werd hij psychoanalyticus en zenleraar. In al zijn werk begeleidde hij mensen in het ontdekken van hun authenticiteit. Hij was altijd op zoek naar wat echt is. In zijn boek *Wie ben jij o liefde* (Nederlandse vertaling verschijnt komende zomer bij uitgeverij Kok) schrijft hij: *"Waarachtig, ik verzeker u: als een graankorrel niet in de aarde valt en sterft, blijft het één graankorrel, maar wanneer hij sterft draagt hij veel vrucht."* (Joh 12:24). *Het zaadje op zichzelf is een vrucht die groeit. Maar als het hetzelfde blijft, wordt de schat die in haar aanwezig is niet bevrijd, maar blijft een gevangene van zijn huls. Het moet, om niet alleen te blijven, op de aarde vallen en zich overgeven aan haar schoot, want de aarde smelt haar huls en bevrijdt haar levende energieën, zodat niet haar kern sterft, maar haar kleding. (...) Als de mens zijn ware schat wil baren, moet hij zich ontdoen van zijn huls. En*

elk mens is gevangen in harde schillen, hulzen en maskers door een specifieke opvoeding. (...)

In het veld van de liefdevolle relatie smelten de schillen van je maskers, de kracht van het leven in je ontploft. Bekommer je niet om het afnemen van de maskers van je gezicht opdat je ware gezicht verschijnt. Zodra het licht van barmhartigheid en zachtmoedigheid naar je toe sluipt, verdwijnt het duister van het innerlijk kwaad. De maskers lichten op van binnenuit en je ware gezicht verschijnt er doorheen. Op deze weg sterven wij niet eenmalig en leven dan ons hele leven, maar wij vervolgen de weg van de dood en het leven. En in elke stap ontdekken wij meer en meer waarin we moeten sterven."

De liefde van God

Zijn werk als psychotherapeut ervoer hij als een diep luisteren naar de mens tegenover hem, zodat deze helemaal stem van God kon worden (helemaal authentiek). In godsdiensten zag hij voornamelijk projectie, maar de liefde van God beleefde hij als werkelijkheid. Dat was ook na zijn eigen analyseproces zo gebelevend.

In zen-weekenden liet hij mensen diepe stilte ervaren waarin ze zichzelf meer en meer vonden. "De stilte doet het werk", was zijn stellige overtuiging. Ik herinner me hoe ik daarin plots de overstap maakte van het lezen van opeenvolgende gedachten naar een voelend ervaren van aanwezigheid.

Zijn wandeltochten waren bewust zwaar. "Je moet de mens flink uitputten voordat hij zijn maskers af laat vallen en zijn ware zelf naar boven komt", zag hij. Hij liep voorop, met een hoog tempo dat de meesten niet bijhielden. Hij vertrouwde erop dat mensen het einddoel haalden. En als ze moeilijkheden te overwinnen kregen, leerden ze daar lessen voor het leven uit. Veel deelnemers zagen de tochten als de grootste prestaties van hun leven, ook mensen die bijvoorbeeld een goede carrière hadden gemaakt. Frans vergeleek de tochten met het echte leven. Soms verdwaal je en dool

je een tijdlang in cirkels om je doel heen voordat je het bereikt. Soms ook kom je ergens waar geen weg meer is, maar je gelooft in jezelf en gaat door en je vindt een weg.

Hij stichtte *Al-Ard*, de aarde, een centrum met land- en tuinbouw, een school voor verstandelijk gehandicapten, een sportveld en een stiltecentrum. Daar ontving hij ieder weekend jongeren om te komen eten, wandelen, werken en over een onderwerp praten. In sommige weekends en vakanties vonden de wandeltochten plaats, steeds in een andere regio en georganiseerd door mensen uit de betreffende regio. Mensen uit totaal verschillende

culturele en sociale achtergronden werkten er in samen, deelden alles met elkaar en raakten bevriend.

Het was hem er in zijn leven steeds om te doen mensen te leren dat ze als mensen samen konden leven op basis van hun menszijn. Als priester zag ik hem een tekst toelichten waarin Jezus predikt dat het koninkrijk van God zich tussen ons bevindt. Hij keek de aanwezigen persoonlijk aan, om beurten, en zijn geopende hand volgde zijn blik, zodat zijn vingertoppen op de ruimte tussen de mensen wezen. Zijn voelbaar aanwezige liefde maakte die ruimte tastbaar en werkelijk.

Wandelen met Frans

Citaat: *"In ieder van ons zit een bron van water dat, wanneer het naar buiten treedt, iedereen bevoeit. Dit is de liefde van God en die moet zover mogelijk gaan, naar de ander toe, of deze op ons lijkt of niet."* (Andere vertaling: Dit is de liefde van God, die het uiterste moet bereiken, of we willen of niet).

Schouder aan schouder

In Europa worden door vluchtelingen die hem hebben gekend nu ook wandeltochten georganiseerd. Vorig jaar was er een in Nederland. Een deelneemster vertelde de organisatoren na afloop: "Ik was verdrietig toen ik mijn kinderen naar Europa meenam omdat ze dan pater Frans niet meer zouden kunnen ontmoeten. Maar via jullie kunnen ze hem toch leren kennen. Jullie houden zijn geest levend." En het was ook echt alsof hij meeleefde. Zoals je bij een Emmaüswandeling kunt ervaren dat je niet met zijn tweeën bent, maar dat Jezus met je meeloopt, was daar de aanwe-

zigheid van Frans voelbaar. Syriërs van uiteenlopende culturele, maatschappelijke, religieuze en politieke achtergronden deelden alles met elkaar – voedsel, een slaapzaal, vreugde en verdriet. En ze beleefden moeilijke momenten op een tocht die zwaarder was dan gedacht. Daarover volgde dan een gesprek, waarin het klagen transformeerde naar blijdschap over de opgedane ervaringen.

Ik had kort daarvoor een studiedag over traumaverwerking bijgewoond en zag dat veel van de elementen die daarin naar voren kwamen hier van nature aanwezig waren, door wat de mensen vanuit hun hart vormgaven. Zoals het wandelen, verhalen delen en samen zijn, maar ook het zingen van een zelfgeschreven lied over vrede in Syrië, waarbij alle tweehonderd deelnemers schouder aan schouder met de armen om elkaar heen stond. Daarin deden aanraking, muziek, toekomstgerichtheid en bovenal saamhorigheid haast ongemerkt hun genezende werking.

Toen de revolutie uitbrak en het land in oorlog raakte, koos Frans ervoor om tot het laatst toe in Syrië te blijven bij de mensen met wie hij leefde. Hij had met hen zoveel vreugde mogen delen, nu wilde hij ook bij ze zijn in hun lijden. En als alle christenen weg zouden gaan, zou hij blijven voor de moslims, kondigde hij aan. Toen zijn wijk in Homs was omsingeld en mensen er stierven van de honger, deed hij via YouTube krachtige oproepen aan de wereld om een einde aan het lijden te maken. Kort daarna, op 7 april 2014, is hij in zijn klooster in Homs om het leven gebracht. Hij werd begraven in de binnentuin van het klooster. Zijn laatste geschreven woorden waren:

"We bereiden ons voor op HET FEEST... Het feest van de overgang van de dood naar het leven... Het leven ontspringt uit een donkere afgrond en zij die in het duister zijn zien een schitterend licht... Wij wensen deze verrijzenis voor Syrië... ilal amam, vooruit!"

Frans van der Lugt sj, 6 april 2014

Gezond makende oefeningen

Ik herstelde van een bipolaire stoornis

De stabiliserende werking van het zesvoudige pad

Henk Schutte

Boekscout, 60 pag. € 13,95

door Alexander Smit (gemeente Amsterdam, begeleidt sinds 2008 werkgroepen bij het gaan van het zesvoudige pad)

Henk Schutte heeft lange tijd geworsteld met een bipolaire stoornis, ook wel manisch-depressieve stoornis genoemd. Hierbij zijn radicale omslagen in stemmingen normaal. Goethe noemt dat treffend *Himmelhoch jauchzend, zum Tode betrübt*. Dit kan steeds extremere vormen aannemen en gepaard gaan met toenemend medicijngebruik en opnames in de psychiatrie. De worsteling met deze stoornis heeft Henk echter in de loop van de tijd omgevormd tot een 'omgaan of dansen met een geliefde'. Hij werd hierbij ten zeerste geholpen door het systematisch beoefenen van de zes basisoefeningen van het zesvoudige pad. Hij beschrijft zijn eigen ontwikkeling, met vaak vallen en steeds weer opstaan, op een zeer doorleefde manier en gebruikt pakkende eigen voorbeelden. Eerst maakt hij het onderscheid tussen manie en depressie en concludeert: "Bij een manie zit de wereld met jou opgescheept en bij een depressie zit je met jezelf opgescheept."

Henk gaat op zoek in zijn eigen binnenwereld met vragen als: "Is de Ik-ervaring een waarneming van een passief bewustzijn of kan er een creatieve, scheppende kracht van uitgaan? Hoe kan ik de regie over mijn leven terugvinden?" Zo belandt hij op het krachtige zesvoudige pad. De eerste twee oefeningen – versterking van het denkvermogen, dus concentratie-kracht en versterking van de wilskracht – ervaart hij als individualiserend en

Ik-gericht. De erop aansluitende gevoelsoefening ervaart hij als individualiserend én wereldgericht, dus socialiserend. Op een gezond makende manier kom je door de eerste drie oefeningen tot jezelf, niet gedwongen door een depressie.

De volgende twee oefeningen – over positiviteit en onbevangenheid – ervaart hij als socialiserend, dus wereldgericht. Op een gezond makende manier open je je daardoor voor de wereld en de ander, in plaats van je als een ongeleid projectiel op de wereld te storten in een manie. De gevoelsoefening was voor Henk cruciaal. Doel daarbij is op wakkere wijze sturing aan te brengen in de gevoelsuitingen. Die vrijheidsruimte is natuurlijk amper aanwezig tijdens een manie of depressie. Het leren waarnemen van gevoelens lukte hem door dagelijks terug te kijken op emotionele gebeurtenissen en vervolgens de vraag te stellen: wat willen deze gevoelens mij eigenlijk zeggen? Pas na lange tijd oefenen lukte het hem om hierin helderheid te ervaren.

Bij de zesde, de harmonie-oefening ten slotte, beschrijft hij het 'cadeau' van een collega die hem ooit zei: 'Henk jouw probleem is dat je je eigen gebruiksaanwijzing nog niet kent.' Is dat niet waar we allemaal mee bezig zijn? De

eigen gebruiksaanwijzing met bijsluiter leren 'lezen' en doordenken, om zo tot groeiende zelfkennis te komen. Want met een zekere mate van bi-polariteit hebben we allemaal te maken. Een groeiende Ik-kracht door bewuste, systematische scholing helpt ons krachtiger in en vanuit ons eigen midden te bewegen, als een duikelaar die steeds weer omhoog veert.

Rudolf Steiner beschrijft het zesvoudige pad summier in zijn boek 'De wetenschap van de geheimen van de ziel' (Die Geheimwissenschaft). Joop van Dam heeft in zijn boek 'Het zesvoudige pad' deze zes basisoefeningen voor spirituele ontwikkeling, systematisch verkend en toegelicht. Ook andere schrijvers zoals Margalit Laufer en Michael Lipson hebben dit op geheel eigen wijze gedaan.

De plant met al haar geheimen

Zie, zo zaai je!

Annelie Johansson en Nadia Nörbom (ill.)

Christofoor 2017, 84 pag., € 14,95

*door Joachim Bouwmeester
(student priesterseminarie Stuttgart)*

Op het moment dat je het boek 'Zie, zo zaai je!' openslaat, ontkiemt met kracht je wil om de plantenwereld beter te leren kennen. Het is daarna onmogelijk om nog een zaadje te hebben zonder er over na te denken om hem te planten; of het nu op straat een kastanje is, een walnoot van de buren of tijdens het snijden van groenten en fruit. Elke zaadje wekt de fascinatie of het kiemen kan en hoe zal het opgroeien? Wat voor bloei zal het hebben? Zal het vrucht dragen? En de vraag, kan ik dit echt zelf doen? Met kinderlijk eenvoudige instructies wordt alles in dit boekje uitgelegd en je huis binnengebracht. Een boom in huis zal niet mogelijk zijn, maar een paprika, tomaat of aardappelplant wellicht?

Eenmaal ontkiemd, groeit je plantenkennis alsof ze zelf met de plant meegroeit. Met

korte, krachtige teksten en sprekende beelden word je uitgenodigd om je te verbazen over het plantenleven. De gehele verzorging van de plant wordt behandeld, zoals zaaien, verpotten, bestuiven en uiteindelijk oogsten.

Hoe meer je plant verbonden is met je dagelijks leven, hoe beter je de stappen van de plant kunt waarnemen. En uit hoeveel stapjes bestaat nu die ene stap? Dit boek brengt het oefenen in de kunst van het waarnemen binnen handbereik, maar er wordt ook veel ruimte gelaten om zelf ontdekkingen te doen in het leven van de plantenwereld, als een eerste handreiking om dichterbij de plantenwereld te komen, met al haar geheimen. Dit alles is niet alleen mogelijk met een tuin op het zuiden, maar net zo goed in een appartement op vijf hoog. 'Zie, zo zaai je!' komt voort uit een initiatief van de medewerkers van Rosendals Trädgård, een biodynamische bezoekerstuin in Stockholm, en is samengesteld door Annelie Johansson.

Het leven van de planten biedt ons betekenisvolle beelden uit ons eigen (religieuze) leven, zoals het opstaan uit de donkere aardekrachten, omhoog groeien, je in de bloei openen naar de zon, vrucht dragen in je leven. Wie als kind vertrouwd is geraakt met deze elementaire gebeurtenissen in de ontwikkeling van de plant, heeft deze beelden in zijn verdere leven als kostbare bagage tot zijn beschikking. Zo bezien is 'Zie, zo zaai je' ook een waardevol boek in de religieuze opvoeding.

